

ФЕСТИВАЛЬ У КОНТЕКСТІ СВЯТКОВО-СМІХОВОЇ КУЛЬТУРИ

Розглядається фестиваль у культурно-історичному процесі. Визначається його святково-сміхова складова.

Ключові слова: фестиваль, театральний фестиваль, святково-сміхова культура, масові свята, сміх.

Рассматривается фестиваль в культурно-историческом процессе. Определяется его празднично-смеховая составляющая.

Ключевые слова: фестиваль, театральный фестиваль, празднично-смеховая культура, массовые праздники, смех.

The festival in the cultural and historical process is considered. The laughter component in festival is determined.

Key words: festival, theater festival, festive culture of humor, mass celebrations, laughing.

Свята посідають особливе місце в культурі людства. Нині у світі глобалізації та взаємовпливу культурних традицій, набуває актуальності така форма масового свята, як фестиваль. В Україні щороку проводиться безліч різноаспектних фестивалів, завдяки яким відбувається збереження єдиного культурного простору країни, інтегруються нові мистецькі форми, створюється особливий «відкритий» комунікативний простір, який підтримує реальні суспільні та культурні відносини, а також знімає напруження соціально-політичних протиріч. Саме тому є актуальним дослідження фестивалю в контексті святково-сміхової культури.

Мета статті — розглянути фестиваль у контексті святково-сміхової культури.

Мета зумовлює необхідність вирішення таких завдань:

- 1) визначити специфіку фестивалю як масового свята;
- 2) розглянути фестивалі як явища в культурі Античності;
- 3) розкрити фестивально-сміхову складову середньовічних свят;
- 4) актуалізувати творчо-художній аспект народних свят і гулянь;
- 5) визначити особливості фестивального руху ХХ — ХХІ ст.

Фестиваль — це серія подій, об'єднаних загальною ідеєю або стилем, які можуть тривати протягом декількох днів. Фестиваль може бути як регіональним, так і міжнародним. Статус фестивалю вищий за статус інших подій культурного життя міста, регіону чи країни проведення. Здебільшого на це впливають часові та просторові характеристики фестивалю. Якщо організатори фестивалю претендують на те, щоб він став регулярно повторюваною акцією, то вони намагаються зберегти період проведення фестивалю незмінним протягом багатьох років. Місце проведення фестивалю також відіграє важливу роль у формуванні художньої концепції, привабливого образу у свідомості відвідувачів та маркетинговій стратегії.

Фестиваль охоплює різноманітні культурно-мистецькі спільноти, які в процесі підготовки й проведення фестивалю активно взаємодіють. Крім цього, поживляється культурне життя міста, збільшується кількість учасників, поліпшується організація дозвілля, забезпечується цілеспрямоване й предметне естетичне виховання, відбувається залучення спільноти до культурних цінностей.

Словник російської мови С. І. Ожегова визначає фестиваль як «широку громадську, святкову зустріч, що супроводжується оглядом досягнень будь-яких видів мистецтв» [9, с. 374]. Фестиваль (festival, від *festivus* — святковий) — масове святкування, показ (огляд) досягнень музичного, театрального, естрадного, циркового або кіномистецтва [2, с. 1098]. У словнику Ушакова міститься таке тлумачення терміна: «Фестиваль (від лат. *festivum* — свято). Періодичне культурне свято, показ, огляд мистецтва (театрального, музичного та ін.). Театральний фестиваль. Гучне, веселе свято, бенкет (гумор)» [11, с. 320]. Таким чином, фестиваль є дійством суспільним, масовим, святковим та пов'язаним з оцінкою чи представленням мистецьких досягнень.

Латинське слово «*festivum*» перекладається як «свято», що вказує на святкову природу самого терміна «фестиваль».

Ретельний аналіз організаційних форм античного театру дозволяє припустити, що фестивальний принцип активно застосовувався в давньогрецькому театрі. Античність не знала стаціонарного, постійно діючого театру. Театральні вистави в стародавній Греції проводилися один на рік у період діонісійських свят. У стародавньому Римі вони відбувалися протягом сатурналій. Антична трагедія, яка становила основу театральних вистав, підпорядковувалася загальній релігійно-художній ідеї й була локалізована в єдиному часі та просторі [8, с. 89].

З 534 р. культ Діоніса увійшов у державну релігію, і святкування Діонісій стали щорічними. Щорічність — одна з визначальних ознак фестивалю. Ці дні оголошувалися вихідними, і все населення міста повинно було прийти на свято.

На головному святі Великих Діонісій у березні показували трагедії й сатиричні драми. В Афінах Великі Діонісії розпочиналися врочистим винесенням статуї Діоніса з його храму і ходою святкової процесії вакханок, сатирів, менад, басарідів із жезлами, повитими плющем, до гаю Академа, який був відомий тим, що в ньому розташовувалася школа філософа Платона. Протягом процесії учасники ходи танцювали, співали дифірамби й фалічні пісні. О. І. Чечетин так описує ці свята: «У перший день Великих Діонісій святкова хода заповнювала все місто. Починалося воно від храму Діоніса. Далі процесія прямувала в парк Академа, де біля статуї Діоніса виступали хори хлопчиків під керівництвом своїх учителів. Змагання дитячих хорів, що виконували піснеспіви, присвячені Діонісу, тривали цілий день. Уночі при світлі смолоскипів під акомпанемент тимпанів і флейт у місті починалися пісні й танці. По вулицях до ранку ходили веселі

натовпи ряджених, влаштовуючи всілякі забави й розваги. А вранці починався новий етап святкування — дводенне змагання чоловічих хорів. На четвертий день Великих Діонісій у величезному циркуподібному театрі Діоніса відкривалися триденні драматичні змагання. За традицією вони починалися під звуки труб урочистим прологом, який завжди мав політичний і суспільний характер: у ньому брали участь герої війни й громадяни, які відзначилися подвигами на благо Батьківщини. Після прологу звуки труб сповіщали про початок спектаклю. У виставах різномірні жанри поставали зведеними воедино, підлеглими єдиній дієвій лінії. Ці спектаклі театру Діоніса були кульмінацією народних свят, ними закінчувалися Великі Діонісії, що ввійшли в історію культури як перші масові театралізовані свята» (14, с. 17–19). Отже, ці дійства проводилися згідно зі сценарієм і мали масовий та суспільний характер.

Усі театральні постановки з 508 р. до н. е. проводилися у формі змагання (агона). Комісія на чолі з архонтом обирала переможця, вінчала його вінком з плюща й увічнювала його ім'я протоколом на мармуровій плиті — Дидаскалії. Таким чином, протягом Діонісій підтримувався змагальний принцип, який притаманний фестивалю. У Великій Радянській Енциклопедії зазначається, що фестивалі беруть початок від Олімпійських ігор у Стародавній Греції, які також проводилися у формі змагань.

У Стародавній Греції Великі Діонісії були прообразом театральних фестивалів, а Великі Панафінеї — основою фестивалів музичного, естрадного, танцювального мистецтва [5, с. 8]. Коріння фестивалю виявляються в пишних святах Стародавнього Риму, де популярним був цирк. Поряд з гладіаторами й засудженими, на арені амфітеатру виступали трупи із сотень гімнастів, акробатів, еквілібристів, дресировальників, фокусників.

Підґрунтям фестивалю є також ігрова природа Середньовіччя та Відродження: карнавали, ходи ряджених, виступи жонглерів, паради блазнів, змагання трубадурів, мінезингерів, гістріонів, «ярмарки масок», «дурні корпорації». Найбільшими театралізованими формами середньовіччя були містерії та карнавали. Містерії — театралізовані дії на євангельські сюжети розігрувалися лише в періоді релігійних свят і підпорядковувалися суворим релігійним канонам. Драматургія містерій будувалася на контрастному поєднанні канонічних релігійних сюжетів, які надавалися церквою й офіційною владою, і життєвого матеріалу, часто злободенного характеру. Комедійне богохульство дьяблерій — «диявольських сцен», сатиричні побутові мініатюри буффонів у вставних епізодах, яскраву життєвість майданного фарсового дійства привносили в постановки містерій самі виконавці, сотні любителів-городян, чий невідомий грубуватий сміх, наївна захопленість і щирий ентузіазм створювали живу майданну веселість [3, с. 102].

«Карнавал — це саме життя народу, що організоване на сміховому рівні. Це його святкове життя», — зазначає М. Бахтін [1, с. 13]. Карнавали, згідно з визначенням М. Бахтіна, були формою народної сміхової культури, де домінували театралізація, зміна масок, костюмів [1, с. 39–43]. Карнавали являли собою свого роду антитезу містеріям, в межах яких один раз на рік можна «скинути із себе благочестя і зануритися у свято плоті й низьких пристрастей, висміюючи всі авторитети, зокрема церковні. І містерія, і карнавал, які є антиподами за своєю суттю, разуче відрізнялися від повсякденності і не були настільки регламентовані, на відміну від інших форм середньовічного мистецтва, таких як книжкова мініатюра, іконопис або лицарські ро-мани [10, с. 3].

Нерідко часові рамки містерій, як і фестивалів визначалися кількома днями. Місце завжди вибиралося центральне: міський майдан. Велику увагу організатори містерій приділяли облаштуванню простору, виразним засобам, які були масштабні й незвичайні, а для створення сценічного ефекту застосовували технічні трюки.

Майдан зумовлював і особливий стиль акторського виконання, необхідність використовувати специфічні прийоми: підкреслено перебільшений жест, гучне читання віршів, гіперболізацію в розкритті сенсу вистави, без якої багато деталей просто втрачались б на міських майданах і вулицях, де актори містеріальних уявлень, відкриті з усіх боків, зверталися до багатотисячної маси людей, котрі святкують.

Таким чином, свята карнавального типу та пов'язані з ними сміхові дієства й обряди посідали в житті середньовічної людини важливе місце, — як зазначають дослідники, великі міста середньовіччя жили карнавальним життям загалом до трьох місяців на рік. Крім карнавалів з їх багатоденними і складними майданними діями і ходами, існували особливі «свята дурнів», «свято віслюка», особливий, освячений традицією «великодній сміх», майже кожне церковне свято, зазвичай, супроводжувалося ярмарками з різноманітною системою розваг за участю велетнів, карликів, виродків, «вечних звірів», мало свій, теж схвалений традицією народно-майданний сміховий аспект. Карнавальна атмосфера панувала в дні постановок містерій.

Сміх як неодмінна складова народних масових дійств властивий не тільки середньовічному карнавалові. Святковий сміх, святкова свобода, формування іншого, протилежного будням, світу взагалі характерні для моделі масових свят і видовищ як способу етнокультурної ідентифікації та форми вираження самосвідомості народу [3, с. 104].

Звертаючись до творчої складової фестивалю, не можна оминати увагою і народні свята й гуляння. Саме вони містили в собі ту художньо-творчу складову, яка є характерною для фестивалю. Такі свята

супроводжувалися співами, грою на народних музичних інструментах, танцями й іншими видами художньої діяльності.

Масові гуляння в ярмарковій святковій дні являли собою величезне ігрове дійство, один з різновидів театралізованого свята, котрий водночас був зосередженням різноманітних циркових, балаганних і театральних вистав. Масовість і масштабність гулянь забезпечувалися особливостями організації та специфікою побудови. Жвавість гулянь посилювалася діяльністю крикунів, різноманітними витівками й іграми.

З XVIII ст. міський майдан (колись — центр суспільного і торгового життя міста) стає місцем проведення масових святкувань. Майданний фольклор, що формувався в цей час, з одного боку вбирав у себе традиційні народні видовища: виступи лялькарів, ватажків ведмедів, музикантів і баяндрасників, з іншого — забезпечував постійну участь іноземних бродячих акторів — жонглерів, мімів, акробатів. Неодмінними учасниками народних свят і гулянь були скоморохи. Надалі ігри та глуми скоморохів перетворювалися в самостійні вистави і розігрувалися на масових дійствах. Під час свят шикувалися балагани, виступали діди-балагури, петрушечники, ватажки вчених ведмедів, рашники. Скоморохи — майданні лицедії, танцюристи й пісенники, гудочники і волинщики, петрушечники й ведмедчики [3, с. 110]. Міський святковий майдан «виявився тим резервуаром, куди зливалися різні за походженням, за часом виникнення види народного мистецтва, створюючи особливий світ зі своєю особливою атмосферою, естетикою, стилістикою» [6, с. 11].

У народних майданних гуляннях простежуються ознаки, характерні для фестивалю: показ творчих досягнень народного мистецтва, наявність іноземних учасників, масовість.

Ще однією ознакою народних гулянь, також характерною для фестивалів, рухів була незвична різноманітність видовищних форм: «На порівняно невеликому просторі розміщувалися безліч дивовижних і привабливих речей: високі крижані гори, прикрашені ялинками й різьбленими поручнями на верхній площадці; гойдалки з розписаними стовпами та човнами; карусель із сидіннями у формі дивовижних ковзанів, верблюдів, слонів і катанням під незвичну музику володимирських рожечників; величезні балагани, де виступали заїжджі італійці та французи з яскравими феєріями й арлекінадами, де російські самоуки-режисери ставили батальні вистави з рушничними пострілами, порохом, взяттям фортець і барвистими апофеозами; маленькі балаганчики, власники яких весело і дотепно дурили за п'ятак відвідувачів, які сприймали це як належне і були готові знов і знов піддаватися на смішні обмани. Перебиваючи один одного, заманювали до своїх балаганів та цирків балконні зазивали — розмальовані клоуни і «діди» з накладними бородами з конопель, у величезних рукавицях, латаних каптанах з нашитими пучками кольорових

ганчірок. Вожак з ученим ведмедем відбивав глядачів від Петрушки, хвацько роздавав удари палицею направо і наліво. І всюди снували незлічені торговці солодощами, горіхами, іграшками, галантерейними товарами, лубочними картинками й книжками» [12, с. 53–54].

Стрижнем, який скріплював усе це різнорідне дійство, надавав йому сенсу і всеосяжного охоплення, був сміх. «Тут не розмовляють, а кричать, не посміхаються, а регочуть, розмахують руками, відчайдушно жестикулюють. Тут усі рівні й кожен собі господар» [12, с. 59]. Особливий світ ярмаркових веселощів створював неповторну атмосферу розкутості, нестримності, розгулу, відсутність будь-яких меж і повної віддачі себе у владу недозволеного й неможливого у звичайний, несвятковий час і за межами святкового майдану. Ю. М. Лотман зазначав, що приваблювала дозволеність порушення моральних заборон, яка до того ж сприяла переключенню аудиторії та ігровій поведінці [4, с. 255]. «Тут не можна було не сміятися, смішним ставало все» [12, с. 60].

Святкова сміхова культура ніби вивертає світ навиворіт, розкриваючи його таємні пружини і «висміює, долає всю гидоту світу людини, стверджує та відстоює культуру, усвідомлення якої як неоціненого надбання і скарбу людства приходило через потужне, емоційне самопереживання стихії розгулу, поза впорядкованістю, некерованою і неприборканою плоттю» [12, с. 63].

У часи Просвітництва творча діяльність професіоналізується. З'являються стаціонарні та пересувні театри, потреба у видовищних розвагах формує їх у сферу професійної діяльності. Можливо, саме це і зумовило поступове загасання синкретичних театральних форм середньовічної культури. Разом з ними зникла і традиція фестивалю як форми організації художнього життя [10, с. 3].

Н. Хренов говорить про те, що відродження фестивалю як явища культурного життя сталося на зламі XIX і XX ст. [13, с. 97]. У Європі фестивалі набувають поширення з кінця XVIII ст. (Швейцарія). Такі фестивалі мали характер урочистих ходів, кортежів; пізніше стали театралізованими масовими видовищами, пов'язаними з певними подіями. Серед театральних фестивалів найстаріші з відомих — Байрейтські фестивалі, присвячені операм Р. Вагнера (з 1882-го щорічно влаштовуються в м. Байрейт, Баварія), фестивалі шекспірівських спектаклів на батьківщині драматурга (м. Стратфорд-на-Ейвоні; регулярно з 1886 р.) [2, с. 809].

Посилення фестивального руху у XX ст. стало наслідком появи нової міської культури, розвиток якої стали визначати засоби масової комунікації — газети, журнали, радіо, звукозапис, кіно, а в післявоєнний період — телебачення. [13, с. 99]. Відбувалося формування нового інформаційно-комунікативного простору, артистичний ринок інтернаціоналізувався, фестивалі стали необхідною формою організації мистецьких подій. Розвивається гастрольна система, художньо-

мистецький рух стає різноманітнішим, здобутки іноземних митців — доступнішими для ознайомлення.

Відродження фестивалю відбувається в тій самій святковоритуальній атмосфері, яка була характерна і для попередніх епох. Фестиваль не втрачає своєї святково-сміхової складової. Особливостями комплексу функцій фестивалю є, по-перше, те, що він успадковує специфічні функції, властиві свята як первинній формі культури, що підтверджує безпосередній зв'язок фестивалю з різноманітними масовими святами колишніх епох, і дозволяє говорити про свята як про одну з основоположних, незмінно поновлюваних форм людської культури. По-друге, унікальність функцій фестивалю виявляється в їх різноманітні, гармонійній взаємодії та ефективній реалізації в межах певної форми культури [7, с. 205].

Здійснене дослідження дозволяє дійти певних висновків.

1. Фестиваль є дійством суспільним, масовим, святковим та пов'язаним з оцінкою чи представленням мистецьких досягнень.

2. Аналіз організаційних форм античного театру дозволяє припустити, що фестивальний принцип широко застосовувався в давньогрецькому театрі, якому були притаманні: масовість, змагальність, суспільний характер, тривалість в декілька днів, локація в центральних відкритих місцях давньогрецького міста.

3. Підґрунтям фестивалю є ігрова природа Середньовіччя й Відродження. Найкрупнішими театралізованими формами середньовіччя були містерії та карнавали. Карнавал був формою народної сміхової культури, де домінували театралізація, зміна масок, костюмів. Містерії — театралізовані дії на євангельські сюжети — будувалися на контрастному поєднанні канонічних релігійних сюжетів, які надавала церква і офіційна влада, і життєвого матеріалу, часто злободенного характеру. Акторами й організаторами містерій були городяни, чия наївна захопленість і ширий ентузіазм створювали живу майданну веселість. Нерідко часові рамки містерій, як і фестивалів, визначалися кількома днями. Місце завжди обиралося центральне: міський майдан. Пильну увагу організатори містерій приділяли облаштуванню простору, виразним засобам, які були масштабні й незвичайні.

4. Народні свята і гуляння мали художньо-творчу складову, характерну для фестивалю. Такі свята супроводжувалися співами, грою на народних музичних інструментах, танцями й іншими видами художньої діяльності. У народних майданних гуляннях простежуються ознаки, характерні для фестивалю: показ творчих досягнень народного мистецтва, наявність іноземних учасників, масовість, різноманітність видовищних форм. Стрижнем, який скріплював усе це різнорідне дійство, надавав йому сенс і всеосяжне охоплення, був сміх.

5. Посилення фестивального руху у ХХ ст. стало наслідком появи нової міської культури, розвиток якої визначали засоби масової комунікації — газети, журнали, радіо, звукозапис, кіно, а в післявоєнний

період — телебачення. Відродження фестивалю відбувається в тій же святково-ритуальній атмосфері, яка була характерна і для попередніх епох. Фестиваль не втрачає своєї святково-сміхової складової.

6. Особливостями комплексу функцій фестивалю є, по-перше, те, що він успадковує специфічні функції, властиві святу як первинній формі культури, по-друге, унікальність функцій фестивалю виявляється в їх різноманітті, гармонійній взаємодії та ефективній реалізації в межах певної форми культури.

Подальшого дослідження потребують такі питання: сучасні виміри фестивальної культури, свято як феномен культури, семантика масових свят ХХІ ст. та ін.

Список літератури

1. Бахтин М. Франсуа Рабле и народная смеховая культура Средневековья и Ренессанса / М. Бахтин. — М. : 1965. — С. 39–43.
2. Большой энциклопедический словарь / сост. А. М. Прохоров. — М. : Большая Российская энциклопедия, 1997. — 2-е издание. — 1456 с.
3. Литвинова М. В. Массовые праздники и зрелища как культурный феномен: дисс. ... канд. философских наук / Белгородский государственный университет / М. В. Литвинова. — Белгород, 2002. — 254 с.
4. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII — XIX вв.) / Ю. М. Лотман. — СПб. : Искусство, 1994. — 415 с.
5. Меньшиков А. М. Фестиваль как социокультурный феномен современного театрального процесса: автореф. дис. ... канд. искусствоведения / Российская академия театрального / А. М. Меньшиков. — М., 2004. — 19 с.
6. Некрылова А. Ф. Русские народные городские праздники, увеселения и зрелища / Л. Ф. Некрылова. — Л. : Искусство, 1984. — 190 с.
7. Николаева П. В. Семиотика фестиваля как формы праздничной культуры: автореф. дисс. ... канд. культурологии / Краснодарский государственный институт культуры и искусств / П. В. Николаева. — Краснодар, 2010. — 18 с.
8. Ницше Ф. Происхождение трагедии из духа музыки / Ф. Ницше. — М. : Азбука, 2012. — 208 с.
9. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов. — М. : Оникс, Мир и Образование, 2008. — 736 с.
10. Периль Б. Фестивальная практика: опыт CASE-STUDY / Б. Периль. — 23 с. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dvinaland.ru/culture/site/Publications/ЕоС/ЕоС2002-3/02.pdf>. — Заглавие с экрана.
11. Толковый словарь русского языка: В 3 т. / Ред. Д. Н. Ушаков. — Изд. изм. и испр. — Т. 3: Р-Я — М. : Вече: Мир кн., 2001. — 671 с.
12. Традиционная народная культура / Сб. инф.-анал. материалов.—М. : ГИВЦ, 1995 — 88 с.
13. Хренов Н. Социально-психологические аспекты взаимодействия искусства и публики / Н. Хренов. — М., 1981 — 197 с.
14. Чечетин А. И. Пути развития агитационных художественных бригад в РСФСР / А. И. Чечетин.— М. : Просвещение, 1988. — 82 с.

Надійшла до редколегії 15.08.2013 р.